

Nada Grošelj

NEKAJ MISLI O PREVAJANJU KNJIG O MUMINIH

Ob panoramskem sprehodu po knjigah o muminih, ki jih je napisala finsko-švedska pisateljica in slikarka Tove Jansson, razmišljam o najočitnejših problemih in izzivih, ki jih je prinašalo prevajanje teh pripovedi v slovenščino. Od makro ravni, torej splošnega sloga in učinka posameznih knjig, se spustim na mikro raven: težave in dileme pri prevajanju nekaterih izrazov, še posebno imen.

Taking a panoramic stroll through the Moomin books written by the Swedish-speaking Finnish author and painter Tove Jansson, I reflect on the most conspicuous problems and challenges posed by the translation of her stories into Slovenian. I progress from the macro level – the overall style and effect of selected books – to the micro level: the difficulties and dilemmas encountered in translating individual words, particularly names.

O problemih književnega prevajanja prevajalec najlaže in najkonkretnje razmišlja ob svojih lastnih prevodih. In ker je že dvajset let moja stalna sopotnica na prevajalskih podvigih znamenita finsko-švedska pisateljica in slikarka Tove Marika Jansson (1914–2001), Andersenova nagrajenka, ki je zaživa obiskala tudi Slovenijo, sem izbrala za predmet svojih razmišljanj njena dela. Prevedla sem namreč šest njenih knjig (*Mumintrolčki in velika povodenj*, *Komet prihaja*, *Muminočkovi spomini*, *Nevidni otrok in druge zgodbe*, *Muminočka in morje* in *November v Mumindolu*) in štiri stripe: *Mumin in morje*, *Mumin se zaljubi*, *Mumin na Azurni obali* in *Mumin in zlati rep*, na natis pa čakajo še trije.

Zgodbe o »muminih« govori o Mumintrolu in njegovi družini, prijateljih in znancih, fantazijskih bitjih iz idiličnega Mumindola, ki ga je očitno navdihnila Skandinavija s svojim morjem in otočki. To so zgledni primerki večnaslovniške književnosti: podobno kot zgodbe o medvedu Puju so na najosnovnejši, dogajalni ravni privlačne že za majhne otroke, medtem ko odrasli bralci v njih opažajo še številne druge kvalitete: duhovitost, psihološke uvide, sijajno risanje pokraj in prizorov s skrajno minimalističnimi potezami. Tove Jansson v svojih knjigah o muminih vse do zadnje ohrani otroške izraze; Mumintrolova starša, denimo, nikoli nista poimenovana drugače kot »(mumin)očka« in »(mumin)mama«. Vendar se slog in razpoloženje s časom drastično spremenita. Prve knjige so lahkotne, vedre in polne pustolovščin: v prvi, *Mumintrolčki in velika povodenj*, se Mumintrol in njegova mama prebijata skozi poplavljen gozd, v knjigi *Komet prihaja* se muminska

družina sooči z možnostjo, da bo zadel Zemljo komet, v *Čarodejevem klobuku* beremo o nadnaravnih pojavih, *Muminočkovi spomini* so nadvse duhovita parodija avtobiografske, memoarske zvrsti.

Z *Zimo v Mumindolu* pa se zgodi preobrat. Dogajalni prostor postane bolj realističen in liki začnejo pridobivati psihološko globino. Zbirka kratkih zgodb *Nevidni otrok in druge zgodbe* ter zadnja romana v seriji o muminih, *Muminočka in morje* in *November v Mumindolu*, so »otroški« le po navidez preprostem pripovednem slogu in izrazih, kot sta »očka« in »mama«, dejansko pa prinašajo kompleksne psihološke študije značajev in načenjajo filozofska, zlasti etična vprašanja, na katera ni odgovorov. Za boljši vtis o razliki med pristopom v zgodnejših in poznejših knjigah navajam dva odlomka, ki opisujeta strašljive teme: prvi odlomek je iz zgodnje knjige *Komet prihaja*, sledi pa mu daljši odlomek iz poznega *Muminočka in morja*. Čeprav se tudi prvi – apokaliptično potovanje po dnu morja, ki je zaradi bližajočega se kometa usahnilo – odlikuje po sijajnem skiciranju bizarne pokrajine in vzdušja, je ton vendarle še pretežno otroški:

Ves dan so romali po samotni morski pokrajini ter gazili vse globlje in globlje. Tod so ležale mogočne globokomorske školjke, niti malo podobne tistim, ki jih lahko nabiramo po obrežjih. Okrašene so bile z bodicami in zavoji, barve pa so imele lepe in žive.

»Kar stanovala bi v njih,« je rekla Smrkljica. »Slišite, da v njih šumi? Se nekdo skriva notri in šepeta?«

»Morje je to,« je povedal Njuhec. »Školjka se spominja morja.« Zahotelo se mu je glasbe in segel je po orglicah. Toda iz njih ni prišel niti glasek, vse tone so pregnali vodni hlapi.

»To pa ne bo v redu,« je zaskrbljeno pripomnil.

»Jih bo že očka popravil, ko pridemo domov,« mu je zagotovil Mumintrol. »Vse zna popraviti, samo da se enkrat loti.«

»Zdaj se bližamo največji morski globini,« je opozoril Njuhec. »Hodite previdno ...«

Tod ni več rasla morska trava. Dno pred njimi je bilo prekrito s sivim muljem in se je strmo spuščalo. Vse je bilo popolnoma tiho in kar slovesno. Na vsem lepem pa je dna preprosto zmanjkalo. Poniknilo je v breznu senc in vodne pare.

Nihče ni stopil k robu, da bi pogledal v brezno. Tiho so se odkradli mimo. Le Smrkljica se je obrnila in malo zavzdihnila, ker je ravno nad strmino ležala najlepša in največja školjka v morju. Vsa bela je sijala v somraku. V njej je pelo morje.

»Ne meni se zanjo,« je svetoval Mumintrol. »Tu je nevarno. Spodaj so pošasti, ki jih ni videl še nihče. Doli v blatu živijo ...«

Zvečerilo se je. Držali so se čim tesneje skupaj in prisluškovali neresnični tišini. Vse je bilo mehko, vlažno in čudno tihotno. Pogrešali so vse tiste tihe, prijazne zvoke, ki pridejo z večerom zgoraj na kopnem – listje, ki se zgane v nočnem vetru, ptičji čvkv, korake, ki hitijo proti domu. Ognja niso mogli zakuriti, vendar so se bali zaspati med vsemi neznanimi nevarnostmi, ki bi utegnile prežati na dnu. Naposled so splezali na visoko skalo, kjer so se počutili malce bolj varne, in pojedli, kar je še ostalo od smrčjega prepečenca.

Mumintrol je prevzel prvo stražo in sklenil prevzeti še Smrkljičino. Medtem ko so se drugi stisnili tesno skupaj in zaspali, je sam upiral pogled v mrtvo morsko dno. Dno je rdelo v kometovi svetlobi, sence pa so bile črne kakor žamet.

Motril je turbno pokrajino in razmišljal, kako strah mora biti zemljo, ko vidi, da se ji bliža sijoča ognjena krogla. Razmišljal je, kako grozno rad ima vse, gozd in morje, dež in veter, sonce in travo in mah, in kako nemogoče bi bilo živeti brez njih.

Ampak potem je pomislil, da bo mama že vedela, kako rešiti vse skupaj.

Bistveno manj otroškega in več psihološko vznemirljivega pa najdemo v *Muminočku in morju*, predzadnji knjigi o muminih. V tem romanu se družina na željo pustolovskega očeta preseli iz cvetočega Mumindola na divji, nenaseljen skalnat otoček v severnem morju. Muminmama, ki jo mučita osamljenost in domotožje po domačem vrtu, začne vrt obsesivno slikati na stene sobe v svetilniku, kamor so se vselili, nazadnje pa ji uspe, da sama vstopi v svojo sliko. V ta svet se zateka, dokler je domotožje ne mine:

Od tistega večera so začele mamine stenske slikarije vse bolj spominjati na Mumindol. Že res, s perspektivo je imela težave, včasih pa je bila tudi prisiljena izvzeti kak detajl iz nje-govega pravega okolja in ga naslikati posebej. Recimo kamin in dele salona. Prav vseh sob pri najboljši volji ni mogla zaobjeti, saj je lahko poslikala samo eno steno naenkrat, to pa bi bilo videti nenaravno.

Najbolje se ji je odsedalo tik pred sončnim zahodom, ko je bil stolp prazen in samoten in je zato uzrla domačo dolino veliko razločneje.

Nekega večera je nebo na zahodu zagorelo v najlepšem in najsilovitejšem sončnem zahodu, kar jih je mama kdaj videla. Iz njega so švigali rdeči in oranžni, rožnati in neapeljsko rumeni zublji, iz oblakov pa so plameneče barve curljale na temno, vetrovno morje. Pihal je jugozahodnik, od ogljeno črnega, ostro izrisanega obzorja je vršal naravnost proti otoku.

Mama je stala na mizi in z minijem barvala jabolko v drevesni krošnji. O, če bi mogla slikati s temi barvami tudi zunaj, kakšna jabolka in vrtnice bi imela!

Medtem ko je opazovala nebo, se je razlezla po steni večerna zarja in prižgala rože na njenem vrtu. Oživele so in zasijale. Vrt se je razprl, pograbljen potka z nenavadno perspektivo pa se je popolnoma poravnala in se usmerila naravnost k verandi. Mama je položila tace na deblo, toplo od sonca, in zavonjala, da je vzcvetel španski bezeg.

Nenadoma je čez steno bliskovito hušknila senca, mimo okna je zletelo nekaj črnega. Okoli njihovega svetilnika je poletel velik črn ptič, poblisnil je v enem oknu za drugim, zahodnem, južnem, vzhodnem, severnem ... še in še je letal kot blazen z dolgimi, žvižgajočimi zamahi peruti.

Obkoljeni smo, je zmedeno pomislila mama. To je čarovniški ris, strah me je. Domov hočem ... Rada bi šla že enkrat domov, stran od tega groznega, praznega otoka in od hudobnega morja ... Objela je svojo jablano in zamižala. Lubje je bilo raskavo in toplo. Glas morja je potihnil. Mama je vstopila na svoj vrt.

Soba v svetilniku je bila prazna. Na mizi so še vedno stali lonci barve in pred oknom je še vedno krožil strakoš v svojem samotnem plesu. Ko je nebo na zahodu ugasnilo, je poletel naravnost nad morje.

Prišla je ura za čaj in družina se je vrnila.

»Kje je mama?« je vprašal Mumintrol.

»Mogoče je šla po vodo,« je menil očka. »Medtem je naslikala še eno drevo.«

Mama jih je videla izza jablane, kako pripravljajo čaj. Malce zamegljeni so bili, kot da bi gledala njihove gibe pod vodno gladino. To, kar se je zgodilo, je ni presenetilo: naposled je le prišla na svoj vrt, kjer je bilo vse na svojem mestu in je raslo, kot se šika. To in ono je bilo narisano malo po svoje, a nič zato. Sedla je v visoko travo in prisluhnila kukavici, ki je kukala nekje čez reko.

Ko je voda za čaj zavrela, je mama že trdno spala, sloneč z glavo na svoji jablani.

...

Medtem ko si je očka razbijal glavo, je mama prodirala vse dlje na svoj vrt. Našla je cel kup takega, kar bi morala naslikati na novo. Počasi je postajala drzejša in se ni več skrila za

drevje, dokler ni slišala, da so polžaste stopnice zaškripale. Ker je opazila, da se ob vstopu v steno sfrkne na velikost kavne ročke, je po vsem vrtu doslikala množico majhnih mam. Za primer, če bi jo opazil kdo od drugih. Samo obmirovati bi morala, pa skoraj ne bi mogli ugotoviti, katera je prava.

Ob motivu eskapizma s pomočjo stenske slikarije se mora večina bralcev, seznanjenih s kanonično ameriško književnostjo, spomniti na slavno zgodbo *Rumena tapeta* (1892) pisateljice Charlotte Perkins Gilman, pomembno zgodnje delo ameriškega feminizma. Prvoosebna pripovedovalka trpi za poporodno depresijo, nerazumevajoči, čeprav dobronamerni ukrepi njenega moža in domačega zdravnika pa njeno stanje še zaostrejejo, dokler nazadnje ne zblazni. Veliko časa preživlja v sobi, kjer naj bi po zdravniških navodilih počivala in si tako opomogla, ta soba pa je tapecirana z rumeno vzorčasto tapeto, ki ji gre na živce in jo v odsotnosti drugih intelektualnih dražljajev kar obseda. Začne se ji dozdevati, da vidi za vzorcem lik ženske, ki se plazi po stenah sobe in išče izhod. Na koncu sklene, da mora žensko osvoboditi, tapeto strga s stene in se sama poistoveti z likom iz svoje domišljije. Motivna podobnost med *Rumeno tapeto* in navedeno epizodo iz *Muminočka in morja* je dovolj velika, da mora v (odraslem) bralcu vzbuditi hudo nelagodje, saj *Rumena tapeta* nesporno govori o pogrezanju v blaznost. In kot je – upam, da tudi v prevodu – razvidno iz gornjega odlomka, jezik v *Muminočku in morju* kljub govoru o »mami« ni otroško preprost, temveč prinaša ekspresivne podobe. Nekaj podobnega se zgodi v seriji J. K. Rowling o Harryju Potterju, ki iz otroških pravljic preraste v mnogo mračnejše in psihološko kompleksnejše pripovedi, prevajalčeva naloga pa je seveda, da sledi avtoričini poti in razvoju.

Pri zgoraj opisanem pojavu gre torej za splošno spremembo v slogu, a še otipljivejši problemi se pojavijo na mikro ravni, na področju besedišča. Besedišče, ki se uporablja med švedskimi govorcami na Finskem, ima seveda tudi posebne izraze, ki se razlikujejo od tistih v »švedski« švedščini in so predstavljeni v posebnih slovarjih, na srečo dostopnih na spletu. Včasih pa se kakšen tak izraz na spletu pritaji in se ne prikaže kljub še tako prizadevnemu iskanju. Taka primera sta bila glagol *inmala* in iz njega izpeljan samostalnik *inmalning* v *Novembru* v *Mumindolu*. Iz sobesedila je bilo jasno, da gre za odstranjevanje moljev, toda ti besedi sta se celo v orjaškem, historično zastavljenem švedsko-švedskem slovarju Švedske akademije našli zgolj v povezavi z mletjem. Na osnovi prejšnjih prevajalskih izkušenj s švedščino sem se nazadnje sklenila zateči k domnevnomu kalku v nemščino: kakor je beseda *inmalning* sestavljena iz *in*, »v«, in *mal*, »molj«, sem poskusila srečo z *Einmottung* (*ein* in *Motte*) – in resnično, izkazalo se je, da ta beseda obstaja. Na spletu je bila pojasnjena kot dejavnost, ki bi v slovenščini ustrezala razmoljevanju, tako da sem lahko z mirno vestjo zapisala:

Filifjonkin obisk Mumindola se je zamaknil, ker se ni mogla odločiti, ali naj hišo razmolji ali ne. Razmoljenje je velik zalogaj, saj je treba zračiti in krtačiti in vse drugo, da niti ne govorimo o samih garderobnih omarah, ki jih je treba poribati s sodo in milom.

Poleg belih lis, na katere naletimo celo v spletnih slovarjih (o tiskanih niti ne govorim), je vir težav prevajalčevo nepoznavanje realij, o katerih govori avtorica. Tove Jansson je tako kot njeni junaki ljubila morje – seveda ne globoke modrine Jadrana, ki jo povezujemo s soncem in pripeko, temveč mnogo manj prijazno severno morje – in čolne. Zato mimogrede suvereno navrže kak pomorski izraz, ki

požene prevajalca v raziskave po spletu; na računalniku imam še zdaj shranjeno shemo jadrnice in njenih sestavnih delov, ki sem jo našla na neki slovenski strani. Največji problem je seveda, če slovenščina ne premore ustreznice ali če je ta visoko strokovna. V *Novembru v Mumindolu* se denimo pojavi izraz *byggd på klink* ali *klinkbyggd*, ki ima dobesedno angleško ustreznico *clinker-built*; gre za čoln, ki je zgrajen iz delno prekrivajočih se desk. Edini prevod tega izraza, ki mi ga je – tudi po posvetovanju s strokovnjakom – uspelo najti, je bil »gradnja s preklopom letev«, kar je za povprečnega bralca nerazumljivo. Oprijela sem se tistega dela razlage na spletu, ki pravi, da so bile na ta način zgrajene vikinške ladje, in nastalo je naslednje:

Min segelbåt är byggd på klink.

...

Jag tror att småbåtar alltid borde byggas på klink.

Det tycker jag också, instämde Hemulen. Min båt är byggd på klink. Det är absolut det trevligaste för småbåtar.

»Moj jadralni čoln je zgrajen kot vikinške ladje.«

...

»Po mojem bi morali majhne čolne zmeraj graditi po vikinško.«

»Tako mislim tudi jaz,« je pritrdil Hemul. »Moj je že tak. Za majhne čolne je to absolutno najbolj simpatično.«

To nam seveda ne pove ničesar o dejanski zgradbi čolna, je pa nemoteče (kar strokovni izraz ne bi bil) in kontekstualno ustrezno zaradi umestitve v skandinavski svet.

To razmišljanje bom sklenila z vprašanjem, o katerem se moramo prevajalci odločati vsakič znova: z vprašanjem, ali in koliko je dopustno in celo zaželeno »ponašiti« izvirnik. Dandanes vsaj v nekaterih evropskih državah prevladuje strategija, da prevodi, namenjeni otrokom, težijo k podomačevanju. Kako zelo je podomačevanje uveljavljeno, kažejo prav imena književnih junakov iz del Tove Jansson, ki so v angleških prevodih deloma prevedena, deloma prilagojena angleški fonetiki, tako da na primer *Filifjonka* postane »Fillyjonk«. Po duhovitih rešitvah je segala tudi prva slovenska prevajalka Tovinih knjig, dr. Darinka Soban, ki je prevedla menda kar vsa imena z izjemo Mumintrola: *Sniff* je postal Smrček, *Filifjonka* ali – kot ime vrste – *filifjonka*, bitje ženskega spola z dolgim in ozkim gobcem, podobnim pasjemu, je postala Fifika, kar ustreza njenemu pasjemu videzu in spominja na njeno izvirno ime. *Hemul* ali *hemul* (naglas je na *u*) je postal Samuh, tako da se je ohranila zvočna vrednost samoglasnikov, do izraza pa je prišlo tudi čudaštvo in samotarstvo, ki zaznamuje vsaj nekatere hemule.

Ko sem se konec leta 1999 tik po diplomi iz angleščine še sama lotila prevajanja Tove Jansson, natančneje njene kratkoprozne zbirke *Nevidni otrok in druge zgodbe*, ki smo jo brali pri lektoratu iz švedščine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sem se znašla pred vprašanjem, kaj storiti z imeni. Po eni strani bi bilo smiselno v celoti prevzeti rešitve prve prevajalke. Po drugi strani pa sem bila takrat tako navdušena nad švedskim jezikom, da se mi je zdelo škoda spreminjati prvotna imena, če niso bila nesporno govoreča. *Hatfignattar*, bitja, ki jih je zaradi njihovega videza dr.

Sobanova posrečeno prekrstila v »protejce« po proteusu, človeški ribici, so zato ostala »hatifnati«; tudi Sniff je ostal Snif. Hemul in Filifjonka sta prav tako ohranila švedsko ime, ker beseda *hemul* v švedščini sicer obstaja, vendar njen pomen (pravni izraz za poroštvo, poroka) kričeče nima nikakršne zveze z likom; po drugi strani Filifjonkino ime malce spominja na nekatere švedske besede, ki nimajo preveč laskavega pomena (*fjompa/fjanta/fjolla*, »trapa«), vendar beseda sama ne obstaja.

Odločitev za Snifa, Hemula, Filifjonko in še koga je temeljila še na drugem razmisleku, tehtnejšem od gole privrženosti zvenu švedščine. Ljubki prevedki dr. Sobanove so se izvrstno ujemali z zgodbami, ki jih je prevajala, ker so te (*Čarodejev klobuk*, *Vražja kresna noč*) primerne za mlajše otroke; po drugi strani pa so pravzaprav ljubkejši od izvirnikov, kajti *Sniff* ni tako prisrčno kot »smrček«, pri Filifjonki, denimo, pa smo že videli, da so konotacije izvirnega imena ironične. Zato se mi je zdelo ta imena bolje pustiti v čim prvotnejši obliki. Drugače je bilo pri nesporno govorečih imenih: nekatere rešitve (»Njuhec« za *Snusmumriken*, »Smrklijca« za *Snorkfröken*) sem prevzela od svoje predhodnice, toda marsikatero sem poiskala sama, saj se jih precej pojavi zgolj v knjigah, ki sem jih prevajala jaz. Besedi *knytt* in *skrut/skrott*, ki v švedščini označujeta majhno, nepomembno bitje, v Tovinem svetu pa vrsti drobnih fantazijskih bitjec, sta v mojem prevodu postali »micek« in »ficek«, *klipdass* (iz *klibbig*, »lepljiv«, in *dassa*, »tiholaziti«) pa »grizkač« zaradi nagnjenja teh živalic h glodanju. Prevedena so tudi govoreča osebna imena: *Råddjuret* (iz *rådda*, »zganjati hrup«, »razmetavati«, in *djur*, »žival«) je tako postal Mrgole, njegova nevesta *Sås-djuret* (iz *såsa*, »mečkati, obotavljati se«) pa Počasnela.

V nasprotju s predstavo, da je otroška književnost najlažja in zato kot nalašč za prevajalce začetnike, menim, da vsaj resnično kakovostni primerki te književnosti niso bagatelni in neproblematični prevajalski zalogaji. Prevajalec ne sme pustiti na cedilu avtorja s tem, da bi ga poenostavil ali kakor koli osiromašil; prav tako pa ne sme pustiti na cedilu svojega ciljnega bralstva, otrok in mladih, ki si pomembno oblikujejo jezikovno spretnost in razgledanost prav s takim čtivom. Koliko mu to uspe v posameznih primerih, je seveda predmet debate. Vsekakor pa je nujno, da se večplastnosti prevajalskega dela zavedata tako prevajalec kot zainteresirana javnost.